

Jak se žije sólo rodičům a co potřebují

Jana Paloncyová – Jana Barvíková – Sylva Höhne – Věra Kuchařová

Shrnutí

- Podle dat posledního sčítání lidu, domů a bytů byla každá čtvrtá rodina s dětmi rodinou neúplnou a dosavadní demografické trendy nenaznačují obrát.
- Podle výzkumu VÚPSVu vznikají rodiny s jedním rodičem v podobné míře rozvodem manželství jako rozchodem nesezdaného páru; v přibližně každé osmé šetřené rodině spolu rodiče vůbec nikdy nežili.
- Děti žijí po rozchodu rodičů většinou s matkou (v době výzkumu 81 % dětí), povinný rodič (častěji otec) neplatí výživné každému pátému dítěti.
- I přes objektivní vyšší závislost na pomoci od svého okolí i na podpoře od státu je pro samoživitele prioritou autonomie rodiny.
- Z provedeného výzkumu plynou např. tato sociálně politická doporučení, jak podpořit sólo rodiče:
 - zvýšit informovanost sólo rodičů o možnostech pomoci a podpory v různých situacích,
 - klást zvláštní důraz na proaktivní přístup OSPOD vůči sólo rodičům,
 - zlepšit vymahatelnost neuhrazeného výživného,
 - zvýšit dostupnost bytů a sociálního bydlení (prevence propadu do azylového bydlení),
 - podpořit preventivní opatření proti sociální izolaci sólo rodičů a jejich dětí,
 - zlepšit podmínky sladění pracovního a rodinného života.

Úvod

Vysoká rozvodovost a rostoucí pluralita rodinných forem v různých životních fázích jsou dokladem toho, že nemalá část české populace zažila či zažívá rozpad partnerského vztahu. Tato skutečnost je závažná zejména proto, že se dotýká dětí. V posledních letech je svědkem rozvodu svých rodičů v průměru 23 tisíc nezletilých dětí ročně. Děti, jejichž rodiče nebyli sezdáni, však statistice ve většině případů unikají. Podle dat zatím posledního Sčítání lidu, domů a bytů z roku 2011 byla neúplnou každá čtvrtá rodina s přibližně 405 tisíci závislých dětí.

Hlavní poznatky z výzkumu

V rámci projektu „Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů“ VÚPSVu byl v roce 2019 realizován výzkum zaměřený na rodiny samoživitelů a samoživitelek. Rodiny dotázané v kvantitativním šetření vznikly v téměř shodné míře následkem rozvodu manželství jako rozchodem nesezdaného páru (43 %, resp. 38 %). Přibližně každý

osmý sólo rodič s druhým rodičem svého nejmladšího dítěte nikdy nežil, ovdovění bylo příčinou vzniku neúplné rodiny nejméně často. Za rozpadem vztahu stála nejčastěji nevěra, odlišné názory a nedostatek vzájemné pozornosti a porozumění.

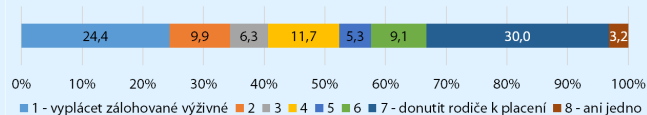
Děti dotázaných sólo rodičů byly v době výzkumu většinou v převážné péči matky, pouze každé desáté bydlelo více u otce, stejný podíl jich pak střídal bydliště rodičů půl napůl. Poměrně znepokojivé je zjištění, že každé čtvrté nezaopatřené dítě se nestýkalo se svým druhým rodičem, výživné nedostávala přibližně pětina. Důvody pro neplacení výživného však byly různé, od dohody mezi rodiči po neochotu povinného rodiče. Vymoci dlužné výživné se snažila zhruba třetina rodičů, jejichž dítě výživné nedostávalo. Nejčastěji tak učinili prostřednictvím soudu (14 %), pomocí exekuce vymáhali sólo rodiče výživné méně často (7 %). Služeb organizací poskytujících poradenství, mediaci apod. za tímto

Svémi policy briefs nabízí VÚPSV stručná shrnutí odborných poznatků a kvalifikovaná doporučení ohledně aktuálních témat sociální politiky.

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., (VÚPSV) je veřejnou výzkumnou institucí provádějící aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni. Vykonává rovněž konzultantskou činnost, organizuje konference a vydává odborné publikace.

účelem využívají minimálně (2 %), často ale kombinují více možných způsobů, jak dlužné výživné získat (zbývajících 9 %). V této obtížné situaci by měl sólo rodičům pomoci zákon o zálohovaném výživném, jehož vládní návrh schválila Koaliční rada 14. ledna 2020. Toto opatření má tříčtvrtinovou podporu jak v širší veřejnosti (CVVM, 2019), tak mezi sólo rodiči v šetření VÚPSVu. Ti současně žádají, aby se zlepšily nástroje, které by přiměly platit přímo povinného rodiče (graf č. 1).

Graf č. 1 Měl by stát vyplácet zálohované výživné nebo spíše donutit přímo povinného rodiče, aby výživné platil?

Pozn.: Jednička znamená, že respondent plně souhlasí s výrokem vlevo, sedmička značí, že se naopak plně ztotožňuje s názorem vpravo, čtyřka uprostřed znamená, že souhlasí s oběma názory rovnou měrou.

Zdroj: datový soubor Samoživitelé 2019 výzkumu VÚPSVu

Rodiny sólo rodičů patří stále k nejčastějším příjemcům zejména příjmově testovaných dávek. Ženy samoživitelky jsou obvykle ve srovnání se ženami žijícími s partnerem méně často ekonomicky neaktivní (např. na rodičovské dovolené, studující), ale na rozdíl od nich jsou častěji nezaměstnané. Výdělečná činnost sólo rodiče není vždy zárukou dostatečných příjmů, proto si vedle svého hlavního zaměstnání či podnikání nějak přivydělává každý třetí samoživitel, z nichž většina by se bez tohoto dalšího příjmu neobešla. Další třetina pracujících sólo rodičů by přivýdělek uvítala. Zaplatit dětem vše, co potřebují, nezvládá každý třetí sólo rodič. Stejně jako úplné rodiny mají i neúplně relativně největší potíže s finančním zajištěním volnočasových aktivit dětí, převážně těch jednorázového charakteru. Větší obtíže představuje i nákup dětského oblečení a obuvi.

Zvládnout všechny povinnosti je pro sólo rodiče náročné, proto je pro ně velice důležitá pomoc okolí, a to zejména podpora od jejich rodičů. V oblasti emocionální spoléhají spíše na pomoc přátel. Samoživitelé a samoživitelky pocítují nedostatek času pro děti a společné činnosti, stejně tak nemají prostor ani pro své vlastní socializační a relaxační aktivity.

Doporučení pro rodinnou politiku

V postojích nevyjadřují sólo rodiče pocit větší závislosti na státu než rodiče z jiných typů rodin, přestože jsou objektivně na vnější pomoci závislejší. V představách o žádoucím zacílení rodinné politiky dominují tři témata – sladování rodiny a zaměstnání, zajištění pracovních podmínek vstřícných potřebám rodičů a snížení finanční náročnosti péče o děti. Požadavkem je, aby mohli rodiče zabezpečit své rodiny

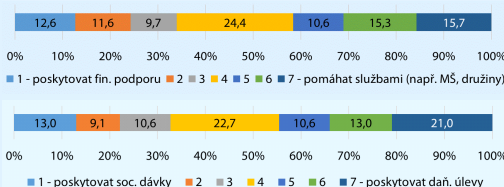
výdělečnou činností, která je nebude omezovat v plnění rodinných funkcí jak z hlediska dostatečného příjmu, tak času na péči a výchovu dětí.

Sólo rodiče, stejně jako ostatní rodiče, nepovažují finanční podporu státu za výhradní nástroj, který by měl pomoci rodinám vytvořit dobré životní podmínky, ale obdobně velký důraz kladou i na služby pro rodiny. Čtvrtina dotázaných hodnotila význam obou oblastí jako rovnocenný (graf č. 2). Podobně jako u jiných typů rodin se i sólo rodiče v otázce zaměření státní finanční podpory rodin přiklánějí spíše k té daňové než dávkové. Přitom jsou pro ně dávky obecně dostupnější, neboť je mezi nimi více nízkopříjmových rodin i těch bez pracovních příjmů. Naopak na všechny daňové výhody nemusí sólo rodiče v důsledku nízkých příjmů dosáhnout (ČSÚ, 2015b; Šatava, 2016; Höhne a kol., 2019).

Na základě výpovědí respondentů jak v kvantitativním, tak v kvalitativním šetření VÚPSVu byla zformulována následující doporučení pro rodinnou a sociální politiku, jež lze uplatnit jak na národní, tak regionální úrovni:

- Zlepšit informovanost sólo rodičů o možnostech pomoci a podpory v různých situacích včetně doporučení, jak v nelehké životní situaci neopomíjet své vlastní potřeby a starat se o sebe sama (informace o tom, kam, kde a na koho se mohou obrátit; osvěta např. formou letáčků, besed, informačních e-mailů, webových stránek), v tomto smyslu také zvýšit proaktivní přístup OSPOD vůči sólo rodičům.
- Namísto plošné finanční podpory raději sólo rodičům umožnit, aby si finanční prostředky mohli vydělávat prací (pracovní podmínky a dostupnost služeb péče o děti, včetně cenově dostupného hlídání dětí v době nemoci rodiče, služeb péče o domácnost).
- Zvětšit vymahatelnost neuhrazeného výživného a vést obecně rodiče k odpovědnosti (odpovědné početí, rodičovské kompetence, plnění vyživovací povinnosti).
- Pomoci sólo rodičům, kteří se ne vlastní vinou ocitli v exekuci.
- Zaměřit opatření na rodiny s nezaopatřenými dětmi ve všech věkových kategoriích.
- Zvýšit dostupnost bytů a sociálního bydlení (prevence propadu do azylového bydlení).
- Zvýšit dostupnost kvalitních služeb psychologů, psychoterapeutů a psychiatrů.
- Podpořit změny klimatu ve společnosti směrem k citlivějšímu a tolerantnějšímu nastavení vůči těžkostem a potřebám sólo rodičů (osvěta, i pokud jde o význam běžné drobné výpomoci v rámci sousedské komunity, rodiny či okruhu známých).
- Předcházet sociální izolaci rodičů a dětí – cenově dostupné akce pro rodiče spojené s hlídáním/programem pro děti, programy pro děti zdrama či za symbolický poplatek.

Graf č. 2 Preference samoživitelů v oblasti rodinné politiky

Pozn.: Jednička znamená, že respondent plně souhlasí s výrokem vlevo, sedmička značí, že se naopak plně ztotožňuje s názorem vpravo, čtyřka uprostřed znamená, že souhlasí s oběma názory rovnou měrou.

Zdroj: datový soubor Samoživitelé 2019 výzkumu VÚPSV

Rodiny sólo rodičů ve výzkumu VÚPSV

Výzkum VÚPSV zaměřený na rodiny sólo rodičů měl **design smíšené metodologie**, kombinoval tedy kvalitativní a kvantitativní přístup. Kvalitativní šetření v podobě **13 hloubkových rozhovorů se sólo rodiči** předcházelo šetření kvantitativnímu a bylo tak oporou pro tvorbu dotazníku (sekvenční přístup), zároveň poznatky získané kvantitativní metodou doplňuje a prohlubuje (expanzivní přístup).

Vlastní kvantitativní dotazníkové šetření navázalo na analýzu dostupných demografických dat a šetření Českého statistického úřadu zaměřených na finanční a materiální situaci rodin. Jeho respondentem byl/a **samoživitel/ka žijící se svými nezaopatřenými dětmi sám/sama bez partnera či partnerky po dobu delší než jeden rok. Děti musely bydlet s respondentem minimálně polovinu dnů v měsíci**, respondentem tedy nebyl např. otec, u něhož dítě tráví pouze každý druhý víkend. Oporou pro výběr bylo sčítání z roku 2011, kvótními znaky byl region, velikost místa bydliště, pohlaví a vzdělání respondenta, počet nezaopatřených dětí žijících

Mgr. Jana Paloncyová, Ph.D.

(jana.paloncyova@vupsv.cz) je výzkumnou pracovnící VÚPSV, v. v. i. Zabývá se demografickými proměnami a tématy z oblasti rodinné politiky.

PhDr. Věra Kuchařová, CSc.

(vera.kucharova@vupsv.cz) je vedoucí týmu rodinné politiky ve VÚPSV, v. v. i. Zaměřuje se na rodiny a jejich životní podmínky ze sociologického pohledu.

v domácnosti. Pro šetření byla zvolena kombinace PAPI (standardizovaný face to face rozhovor se záznamem odpovědí do papírové verze dotazníku) a CAWI (internetové dotazování – respondent vyplňuje dotazník sám) v poměru 60 : 40. **Datový soubor čítal 1 109 respondentů.** Zvolená kombinace osobního a online dotazování zajistila dostatečné množství rozhovorů za současného dodržení naprosté většiny kvót. Kromě složení neúplných rodin a způsobu a okolností jejich vzniku se dotazníkové šetření věnovalo ekonomické a bytové situaci, postavení na trhu práce, sladování práce a rodiny či postojům k opatřením rodinné politiky.

Zdroje

Paloncyová, J., Barvíková, J., Höhne, S., Kuchařová, V., 2019. Neúplné rodiny. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/fulltext/vz_469.pdf

CVVM. 2019. Názory občanů na vybraná opatření v rodinné politice – únor 2019. Tisková zpráva. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4881/f9/es190318.pdf

ČSÚ. 2015. Samoživitelky: Jak žijí a za co utrácejí u nás a v Evropě? Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/samozivitelky-jak-ziji-a-za-co-utraceji-u-nas-a-v-evrope>

Höhne, S., Godarová, J., Jahoda, R., Kuchařová, V., Višek, P. 2019. Působení daňového zvýhodnění na dítě a přídatku na dítě na sociálně-ekonomickou situaci rodin s nezaopatřenými dětmi a jejich reflexe rodiči. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/fulltext/vz_467.pdf

Šatava, J. 2016. Podpora rodin s dětmi prostřednictvím daňově dávkového systému. Praha: Národohospodářský ústav AV ČR, v. v. i.

Mgr. Jana Barvíková, Ph.D.

(jana.barvikova@vupsv.cz) je výzkumnou pracovnící VÚPSV, v. v. i. Zabývá se tématy z oblasti rodinné politiky a sociálně-právní ochrany dětí.

Ing. Sylva Höhne

(sylva.hohne@vupsv.cz) je výzkumnou pracovnící VÚPSV, v. v. i. Zaměřuje se převážně na ekonomické podmínky domácností a finanční podporu rodin s dětmi.

VÚPSV, v. v. i.
Dělnická 213/12
170 00 Praha 7

tel.: +420 211 152 711
e-mail: vupsv@vupsv.cz
datová schránka: xy9n88n
<https://www.vupsv.cz>

tým: Rodinná politika
vedoucí týmu:
PhDr. Věra Kuchařová, CSc.
vera.kucharova@vupsv.cz

© Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Praha, 2020

Policy Briefs VÚPSV, v. v. i.
ISSN 2694-9482